

Jebe-Noýon

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Jebe-Noýon JEBE – PEÝKAM

Çingiz hanyň leşgeriniň iň bir görnüklleriniň biri türkmenleriň gadymy alan-aslar taýpasyndan bolupdyr. Çingiz hanyň beýik serkerdeleriniň biri Jebe-noýon (peýkam) gelip çykyşy boýunça alan-aslardandyr. Alan-aslar bolsa gadymy türkmen taýpalarynyň biridir.

Ondan başga-da olam, alili, ýazyr (házırkı garadaşlylar), şeýle hem as, aslar, ýazlar ýaly kiçiräk taýpalar türkmenleriň arasynda házırkı güne çenli saklanyp galypdyr. Orta asyrlar döwründe aslar Merkezi Aziýanyň we Kawkaz etekleriniň ähli territoriýasyna giňden ýaýrapdyrlar. Olar diňe oguzlaryň we gypjaklaryň düzümine girmän, eýsem, özbaşdak hem ýaşapdyrlar. Çingiz han türk taýpalary bilen söweş alyp barýan wagty, köp sanly aslar mongollara güýcli garşylyk görkezipdir.

XVI asyryň taryhcisy Reşideddin «Jami at-tawarih» atly işinde aslaryň batyrgaý serkerdesi Jebe-noýon hakda aýdyp geçýär. Reşideddiniň ýazyşyna görä, bir gezek aslar Çingiz handan ýeňlip we ähli emlägini aldyryp, gaçyp bukulýarlar. Jebe-noýonam şolaryň arasynda bolýar. Çingiz han aw edýän wagty Jebäniň üstünden barýar we ony tanap, onuň bilen güýç synanyşmagy ýüregine düwýär. Çingiz hanyň serkerdeleriniň biri Burji-noýon: «Men şonuň bilen döwüşjek!» diýip, Çingiz handan ak ýüzli aty bermeklerini haýış edipdir. Oňa at berilýär. Ol atly hüjüme geçip, Jebä tarap peýkam atýar. Ýöne peýkam sowa geçýär. Jebe öz gezeginde peýkam atyp, onuň atyny öldürýär.

Çingiz han onuň batyrlygyna ýokary baha berip, oňa emir-onbaşy wezipesini berýär.

Ýuan-şı mongol-hytaý resmi ýyl ýazgysynda hem Jebe-noýon barada ýatlanyp, onuň hakyky adynyň Ergeş (Erget) bolandygy, aslardan düzülen goşuna baştutanlyk edip, Çingiz han bilen üzüksiz söweşler alyp barandygy hakda, Burji-noýon bilen bolan söweşde han atyny öldürüşi hakda, şeýle-de onuň Çingiz hanyň gaşynda mert durup aýdan sözleri barada bellenilýär. Ergeş Çingiz hana: «Eger sen meni öldürseň, ýeriň eliň aýasy ýaly bölejigini hapalarsy, eger meni öldürmeseň, men saňa hyzmat ederin, ýagny, çuň suwy saklap, daşlary böleklerə bölerin» diýýär.

Çingiz han Ergeşe şol günden başlap, «Jebe» (peýkam) diýip yüzlenilmeliðigi hakynda buýruk berýär. Bu at onuň ýaýdan atmakdaky üýtgeşik ukyplary üçin berilýär. Şu çaka Çingiz hanyň tagta çykmagynyň öňüsrysynda (1206) bolup geçýär. Şeýlelik bilen Ergeş-Jebe mongol goşunynda onbaşy bolup, öz serkerdelik ýoluna düşyär.

Eýýäm on ýıldan Jebe 10.000 mongol leşgeriniň baştutany bolýar.

1216-njy ýilda Jebe-noýon öz leşgeri bilen gara-hytaýlylaryň döwletiniň – Kuçluk hanyň goşunlaryny derbi-dagyn edip, olary Hindiguşa gaçyp çykmaga mejbür edýär. Her kimiň öz dinine uýmaga hukugy bar diýip, öz daşyna musulmanlary ýygnaýar.

Biraz wagt geçensoň, Horezmşalaryň döwletine garşıy harby hereketler başlanýar. Çingiz han Jebe-noýona Horezmşanyň esasy güýçlerine garşıy çykmagy buýurýar. Buýrugy alansoň Jebe ýola taýýarlanyp başlaýar.

Mongol taryhcysy E.Hara-Dawanyň ýazyşyna görä, Jebäniň goşunu 20.000 adama ýetirilýär. Jebe-noýon öz goşunu bilen 1218-1219-njy ýylyň gyşynda deňiz derejesinden 12.000 fut beýiklikdäki Alaý gerşiniň üstünden geçýän Gyzyl-Art we Derek-Dawan geçelgelerinden geçip, görlüp-eşdilmedik gahrymançylygy görkezýär. Bu edermenlik Gannibalyň we Bonapartyň Alp daglaryndan geçişlerinden düýpli tapawutly bolup, uly töwekgelligiň we batyrgaýlygyň nusgasydy. Jebäniň we Çingiz hanyň ordasynyň arasynda uzak aralygyň we uly päsgelçiliðiň

bardygyna garamazdan, olaryň arasynda aragatnaşyk gowy işleýärdi. Bu hem ýokary harby kämilligiň syry bolup durýar. Täsin ýeri, Çingiz hanyň ogly Juçy han hem Jebäniň serkerdelik etmeginde hereket edýärdi.

Hojantyň ýanynda Juçy hany galdyryp, Uebe akyla sygmajak söwes hereketini amala aşyrýar – iň beýik daglardan we Pamiriň üsti tekiz belentliginden geçip, ol duýdansyz ýagdaýda Amyderýanyň ýokary akymalarynda öz goşuny bilen peýda bolýar. Muhammediň goşunynyň üstüne esasy bazadan kesilmek howpuny salýar. Jebe Muhammediň goşunynyň esasy güýçleriniň ünsuni özüne çekip, Gyzylgum çölünden mongol goşunynyň esasy böleginiň geçmeginé mümkünçilik döredýär.

Çingiz han Jebe-noýony we Subudaý pälwany täze ýerleriň söwes ýagdaýlaryny öwrenmäge iberýär.

Jebe-noýonyň 20.000 adamlyk leşgeri bilen iki ýylyň içinde amala aşyran ýörişleri dünýäniň meşhur harby operasiýalarynyň sanyna girýär. Jebe bilen Subudaý Töwriziň we Diýarbekiriň eteklerini basyp alyp, gruzin goşuny bilen çaknysýarlar. Şu ýerde olar örän hilegarlıklı harby täri ulanýarlar: Jebe 5.000 adamlyk goşuny bilen bukuda gizlenýär, Subudaý bolsa hileli gaçyp, duşmany edil bukynyň üstünden eltýär. Netijede, gruzin patışsasy Georgiý Daşanyň goşuny derbi-dagyn edilýär. Derbent geçelgesinden söwesler bilen öñe süýşüp, mongollar demirgazyk düzüklere çykanlaryndan soñ, olaryň garşysyna gypjaklar, alanlar, lezginler çykýarlar. Yzly-yzyna ýeňiş gazanan Jebe öz goşunynyň düzümine kawkaz alanlaryny hem goşýar.

Bu serkerdeler Krym ýadymadasyndan geçip, genuezlileriň Sudak galasyny basyp alýarlar. Soñ olar ýewroaziýa çöllerine çykýarlar. Şol wagt rus knýazlary güýcli duşman barada eşidip, 80.000-lik goşun toplap, 20.000-lik mongol goşunlaryna garşıy ýörişe çykýarlar. Jebe bilen Subudaý hileli gaçan bolup, duşmany çöle äkidýärler. Duşmanyň goşuny ep-esli uzaklyga çekilenden soñ, olar ýeke galan knýazlaryň otrýadlaryna zarba urýarlar.

Jebäniň we Subudaýyň leşgerleri derbi-dagyn edilen duşmany yzarlaman, yza-çöle tarap gaýdyp başlaýarlar. Olar Wolganyň kenarlarynda bulgarlaryň (házırkı Tatarystandaky tatarlaryň

ata-babalary, t.b) guran bukusyna düşüp, köp ýitgilere sezewar bolýarlar. Soñ Subudaý Baty han bilen gaýdyp gelip, bulgarlardan ar alýar.

Jebäniň soñky harby hereketleriniň yzlary Hytaýda ýüze çykýar. Ol 1235-nji ýylda Jürjenleriň dinastiýasyny dyza çökerip, tutuş Hytaýy basyp alýar. Onuň şondan soñky ýörişleri barada hiç hili maglumatlar gabat gelmeýär.

Öwez GÜNDÖGDYÝEW,
taryhçy. Taryhy şahslar